

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ζ΄.

ΟΙ ΣΩΚΡΑΤΙΚΕΣ ΣΧΟΛΕΣ

I

Οι επίγονοι του Σωκράτη.— Ἡ προσωπικότητα τοῦ Σωκράτη, ὅσο ζοῦσε καὶ ὕστερα ἢ σωκρατικὴ μνήμη, γίνονται κέντρο καὶ πηγὴ πνευματικῆς ἀκτινοβολίας, ποὺ δημιουργικὴ ἀπλώθηκε σὲ ὅλη τὴν ἑλληνικὴ σκέψη. Ὁ θαυμασμὸς ὅμως καὶ ἡ πίστη πολλῶν μαθητῶν, ὅσο καὶ ἂν ἦταν ἀνεπιφύλακτη καὶ κάποτε φανατικὴ, δὲν στρεφόταν πρὸς ὅ,τι νέο καὶ μοναδικὸ εἶχε ἡ σωκρατικὴ σκέψη, πρὸς ὅ,τι ἀπόλυτα ἄξιο χάρισε στὸ ἀνθρώπινο πνεῦμα. Πολλοὶ γνώρισαν τὴν ἠθικὴ γοητεία τῆς προσωπικότητάς του, τὴν βαθύτατη συνειδητότητα κάθε του πράξης, ἐλάχιστοι ὅμως τὴν ἀληθινὴ του πρωτοτυπία, ποὺ, σὰν ἀληθινὴ καὶ ἔχι ἐξεζητημένη, δὲν φαίνεται παρὰ σὰν ἐπιστροφή στὸ φυσικὸ καὶ στὸ ἀπλό. Ἔτσι ἐπιφανειακὰ μόνον κατάλαβε τὸν Σωκράτη καὶ ὁ Ξενοφῶν καὶ συχνὰ παρεξήγησε τὰ βαθύτερα διδάγματά του.

Ὁ Σωκράτης ὅμως δὲν εἶχε γύρω του ἀπλοῦς μόνον ἀνθρώπους. Μαζὶ του κοινῶνῆσε ὅ,τι ἀξιώτερο εἶχε ἡ ἑλληνικὴ ζωὴ. Καὶ μέσα στὶς ἐξαιρετικὲς αὐτὲς φυσιογνωμίες ὑπῆρχαν καὶ καθαρὰ φιλοσοφικὰ πνεύματα. Ἐκτὸς ἀπὸ ἓναν ὅμως ποὺ βρέθηκε ἀπόλυτα ἄξιος, οἱ ἄλλοι δὲν ἔφθασαν νὰ συλλάβουν τὴν σωκρατικὴ θεωρία ὡς ὁλότητα καὶ γι' αὐτὸ τοὺς ξέφυγε τὸ βαθύτερο νόημά της. Ἐλεγε τότε ἀκόμη ἡ προοπτικὴ τοῦ χρόνου, ποὺ εὐκαλύνει νὰ ξεχωρίζωμε τὸ οὐσιῶδες ἀπὸ τὸ ἐπουσιῶδες. Ἐλεγε καὶ ἡ ἀναγκαία πνευματικὴ ἀνταπόκριση μὲ τὸν Σωκράτη. Ἐλεγε ἡ ισότιμη καὶ ισάξια σκέψη, ποὺ τὶς ἰσχνὲς νύξεις, ὅπως στὴν προφορικὴ του ὁμιλία τὶς διατύπωνε ὁ Σωκράτης, θὰ τὶς διαμόρφωνε σὲ λογικὴ θεωρία καὶ σὲ ἐπιστήμη.

Κανεὶς δὲν ἔφυγε ἀπὸ τὸν Σωκράτη χωρὶς τὴν σωκρατικὴ σφραγίδα στὸ μέτωπό του. Ἀλλὰ καὶ κανεὶς δὲν ἐνστερνίσθηκε τὴν ἐνωτικὴ ἀρχὴ τῆς θεωρίας του, τὸν ἄξονα ποὺ συγκρατοῦσε σὲ ἓνα κέντρο ὅλες τῆς τὶς ἀξίες. Τῶν περισσοτέρων ἡ ἀντίληψη ἔμεινε μονό-

πλευρη και η θεωρια, που διατύπωσε καθέννας τους, πρέπει να χαρακτηρισθῆ, όσο αξια και αν είναι, σαν παραφθορά τῆς σωκρατικῆς σκέψης. Είναι η μοῖρα ὅλων τῶν φιλοσόφων, ὅλων τῶν πνευματικῶν ἀνθρώπων να τοὺς παρανοοῦν και οἱ πιὸ κοντινοὶ τους. Πόσο μάλλον για τὸν Σωκράτη ἦταν μοιραῖο να παρερμηνευθῆ, που δὲν διατύπωσε τις σκέψεις του παρα μόνον σε τυχαῖες συνομιλίες και ἔτσι ποτὲ δὲν ἐξέφρασε ἓνα ολοκληρωμένο σύστημα ἀπὸ στοχασμούς, ἀλλὰ πάντα κάποιες ἀρχές, ἀφορμές μόνον για να συγκροτηθοῦν ἔπειτα συστηματικὲς θεωρίες. Ἀλλὰ και αὐτὲς δὲν εἶχαν πάντοτε, και χωριστὰ ἰδωμένες, μιὰν αὐστηρὰ ὠρισμένη σημασία. Και ἔτσι, καθὼς ἀφινε η σωκρατικὴ σκέψη τόσα σημεῖα για ἐπεξεργασία και συμπλήρωση, ἦταν εὐλογία η διαίρεση τῶν σωκρατικῶν σε πολλὲς σχολές, δογματικὰ χωρισμένες μεταξὺ τους. Τὸ κοινὸ για ὅλες εἶναι, πὼς ξεκινοῦν ἀπὸ μιὰ μόνον ὄψη τῆς σωκρατικῆς σκέψης και φθάνουν ἔτσι σε διαφορετικὰ συμπεράσματα, ἀκριβῶς γιατί μόνον σε μιὰν ὄψη περιορίζονται.

Ἀνάμεσα σε αὐτὲς τις σχολές η μεγαρικὴ και η ἐρετρικὴ συνεχίζουν τὴ γνωσιολογικὴ πλευρὰ τῆς σωκρατικῆς φιλοσοφίας· καλλιεργοῦν τὴ σωκρατικὴ διαλεκτικὴ για τὴν εὕρεση τῆς ἀντικειμενικῆς ὀρθῆς ἐννοιας. Πῆραν ὅμως και πολλὰ στοιχεῖα ἀπὸ τὴν ἐριστικὴ τῶν σοφιστῶν και κατέληξαν στὸ σκεπτικισμό. Πάντως δὲν προσφέρουν τίποτε για τὰ προβλήματα τῆς κοινωνικῆς φιλοσοφίας και γι' αὐτὸ δὲν θὰ ἀσχοληθοῦμε με τὴ διδασκαλία τους. Ἀντίθετα οἱ δύο ἄλλες σημαντικὲς σωκρατικὲς σχολές, η κυνικὴ και η κυρηναϊκὴ μονόπλευρα ἐρευνοῦν ἠθικὰ μόνον προβλήματα. Και οἱ δύο αὐτὲς σχολές ξεκινοῦν ἀπὸ τις ἠθικὲς ἀρχές τῆς σωκρατικῆς φιλοσοφίας για να καταλήξουν, ὅμως, ὄχι ἀπλῶς σε διάφορα, ἀλλὰ και σε ἐντελῶς ἀντίθετα συμπεράσματα.

Ὁ Σωκράτης στὴν ἠθικὴ του θεωρία εἶχε διατυπώσει τὴ γνώμη, ἀντίθετα πρὸς τοὺς σοφιστές, ὅτι ὑπάρχει και εἶναι ἐφικτὸ τὸ ἀντικειμενικὰ ἀγαθὸ και ὅτι η πραγματοποίηση αὐτοῦ τοῦ ἀγαθοῦ και μόνη αὐτὴ, φέρνει τὴν ἀληθινὴ εὐδαιμονία. Εἶχε πεῖ, ἀκόμη, ὅτι τὸ ἀγαθὸ βρίσκεται με τὴ γνώση, ὅτι η ἀρετὴ εἶναι στὴν οὐσία τῆς γνώσης και ὅτι η γνώση αὐτὴ ὀδηγεῖ στὸ ἀγαθὸ, που μόνον αὐτὸ μᾶς δίνει εὐδαιμονία. Τις ἀρχές αὐτὲς στὴ γενικότητά τους τις δέχονται και οἱ δύο σχολές· και η κυνικὴ και η κυρηναϊκὴ. Σε αὐτὸ ἐγκείται και ὁ σωκρατικὸς χαρακτῆρας των. Ἀκριβῶς ὅμως η εὐρύτατη γενικότητα τῶν σωκρατικῶν ἀρχῶν γεννάει ποικίλες ἀπορίες και ἐρμηνεῖες. Τί εἶναι αὐτὴ η εὐδαιμονία, που ὁ Σωκράτης τὴ θέτει ὡς τέρμα τῆς ἀξιας ζωῆς; Στὴν προσπάθεια να ἀπαντήσουν σε αὐτὸ τὸ ἐρώτημα

καὶ ἀνάλογα μὲ τὴν ἐρμηνεία καὶ τὸ περιεχόμενον ποῦ ἔδωσαν στὴν εὐδαιμονία, χωρίστηκαν μεταξύ τους οἱ δύο αὐτὲς σωκρατικὲς σχολές.

II

Ἡ εὐδαιμονία τῶν κυνικῶν.— Ὁ μαθητὴς τοῦ Σωκράτη Ἀντισθένης γίνεται ἀρχηγὸς τῆς πρώτης, τῆς κυνικῆς σχολῆς. Τὴν ἐγκαθιδρύει στὸ Κυνόσαργες, τὸ γνωστὸ γυμνάσιον τῶν ἀρχαίων Ἀθηναίων. Γι' αὐτὸ καὶ ὀνομάσθηκε ἡ σχολὴ του κυνική. Σὲ λίγο καταφεύγει ἐκεῖ καὶ ὁ Διογένης ἀπὸ τῆ Σινώπη, γιὰ νὰ γίνῃ ὁ πιὸ ἀντιπροσωπευτικὸς τύπος κυνικοῦ φιλοσόφου. Μαθητὴς του ἀμεσῶς ἦταν ὁ Κράτης καὶ ἡ γυναίκα του Ἰππαρχία, ποῦ ἄφισε τὰ πλούτη της στὴ Μαρώνεια γιὰ νὰ ἀκολουθήσῃ τὸν Κράτη στὴ ζητιάνικη ζωὴ του. Ἡ κυνικὴ σχολὴ ἐξακολουθεῖ ὡς τὸ τέλος τοῦ τρίτου αἰῶνα π.Χ., ὅπου φαίνεται νὰ συγχωνεύεται μὲ τοὺς στωϊκοὺς.

Κατὰ τὴ διδασκαλία τοῦ Ἀντισθένη, ἡ εὐδαιμονία ὑπάρχει στὴν πραγματοποίησιν τοῦ ἀγαθοῦ. Ἀγαθὸ ὅμως δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι κάτι ποῦ δὲν τὸ κατέχει κανεὶς σταθερὰ καὶ ἀπεριόριστα· ἀγαθὸ εἶναι ὅ,τι ἔχει κανεὶς ἐντελῶς δικό του, μπορεῖ νὰ τὸ διαθέσῃ, νὰ τὸ χαρῆ, νὰ τὸ κυριαρχήσῃ· αὐτὸ εἶναι γιὰ τὸν καθένα τὸ ἀγαθὸ ποῦ φέρνει τὴν εὐδαιμονία. Ἔτσι, γιὰ νὰ εἶναι ἀληθινὴ ἡ εὐδαιμονία καὶ σταθερὴ καὶ μόνιμη, καὶ ὄχι φευγαλέα καὶ τυχαία, πρέπει νὰ βρῖσκεται καὶ νὰ στηρίζεται σὲ κάποιο ἀγαθὸ, ποῦ νὰ μπορούμε σταθερὰ νὰ τὸ ἔχωμε δικό μας καὶ νὰ τὸ κυριαρχοῦμε ἀπεριόριστα. Τέτοιο ὅμως δὲν εἶναι κανένα ἀπὸ ὅσα συνήθως ὀνομάζομε ἀγαθὰ. Ὅλα μᾶς τὰ δίνει καὶ μᾶς τὰ παίρνει ἡ τύχη καὶ ὁ χρόνος. Ἐμεῖς μᾶλλον εἴμαστε ἔρμαια τῆς δυνάμεως των. Ἐνα μόνον ὑπάρχει δικό μας, κάτι ὅμως ποῦ δὲν ἔχει ὑπαρξὴ σὰν ἐξωτερικὸ ἀγαθὸ· εἶναι ὁ ψυχικός μας, ὁ πνευματικός μας κόσμος. Αὐτὸν τὸν ἐσωτερικό μας κόσμο μπορούμε νὰ τὸν κυριαρχήσωμε καὶ νὰ τὸν διαπλάσωμε κατὰ τὴ θέλησὴ μας, μπορούμε νὰ τὸν ἐλευθερώσωμε ἀπὸ κάθε ἐπίδραση τῆς τύχης καὶ τοῦ χρόνου.

Ἔτσι, μέσα μας μόνον ὑπάρχει ὅ,τι σταθερὰ καὶ μόνιμα μένει δικό μας. Μέσα μας ὑπάρχει τὸ ἀληθινὸ ἀγαθὸ. Μέσα μας εἶναι οἱ μόνοι δυνατοὶ θησαυροὶ εὐδαιμονίας, ποῦ μᾶς μένουν ἀναφαίρετοι. Στὸ συμπόσιον τοῦ Ξενοφῶντος ἐμφανίζεται ὁ Ἀντισθένης νὰ λέῃ. «Τοὺς ἀνθρώπους οὐκ ἐν τῷ οἴκῳ τὸν πλοῦτον καὶ τὴν πενίαν ἔχειν, ἀλλ' ἐν ταῖς ψυχαῖς». (Ξενοφῶντος Συμπόσιον IV, 34). Μέσα μας, πρὸς

τὴν ψυχὴν μας ἀποκλειστικὰ θὰ στραφοῦμε καὶ αὐτὴν θὰ κοιτάξωμε νὰ τὴν ὀδηγοῦμε μὲ τρόπο, ποὺ νὰ μὲν ἑλεύθερη ἀπὸ κάθε ἐξάρτηση.

Ἄλλος σκοπὸς βέβαιος καὶ ὀρθὸς δὲν ὑπάρχει ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν ἐνέργεια τῆς κυρίαρχης ψυχῆς. Εὐδαιμονία γι' αὐτὸ βρίσκεται μόνον σὲ κάθε συγκεκριμένη ἐκδήλωση τῆς ψυχικῆς μας αὐτοκυριαρχίας. Γι' αὐτὸ ἡ φρόνιμη καὶ ἐνάρετη πράξις ποτὲ δὲν θὰ ἔχη ἓνα σκοπὸν ποὺ δὲν ἐξαρτᾶται ἀπὸ μόνη τὴ θέλησή μας. Ἀλλὰ μόνη ἡ γνώση μπορεῖ νὰ μᾶς ὀδηγήσῃ σὲ αὐτὴν τὴν ἀνεξαρτησία, στὴν κυρίαρχη διακυβέρνηση τῆς ψυχῆς μας καί, ἔτσι, στὸ ἀγαθόν. Καὶ γι' αὐτὸ ἡ γνώση, ποὺ μᾶς ὀδηγεῖ σὲ αὐτὴν τὴν αὐτοκυριαρχία, εἶναι καὶ ἡ ἀρετὴ μας. (Διογ. Λαέρτ. VI 104, 105).

Ἡ ἀρετὴ τῶν κυνικῶν.— Ὡς τὸ σημεῖο τοῦτο ὁ Ἀντισθένης σκέπτεται σωκρατικά. Ἀλλὰ δὲν περιορίσθηκε μόνον στὶς γενικὲς αὐτὲς ἀρχές· προχώρησε καὶ σὲ εἰδικώτερες θέσεις. Ἄν ἡ εὐδαιμονία εἶναι ἀνεξαρτησία ἀπὸ τύχη καὶ χρόνον καὶ τῆς ἀρετῆς ἔργο εἶναι νὰ ἐπιδιώκῃ αὐτὴν τὴν ἀνεξαρτησία, τότε ἡ σοφία τῆς ἀρετῆς, ἡ φιλοσοφία, ἀποστολὴ ἔχει νὰ γνωρίσῃ ὅλα τὰ μέσα ποὺ θὰ ἐλευθερώσουν τὸν ἄνθρωπον ἀπὸ τὸ τυχαῖον.

Ἡ σοφία τῆς ἀρετῆς ὅμως διαπιστώνει, πῶς τὸν ἄνθρωπον τὸν συνδέουν μὲ τὸ τυχαῖον, μὲ ὅ,τι ποτὲ δὲν γίνεται δικόν του, μὲ τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον, οἱ ὑλικὲς του ἀνάγκες καὶ οἱ ἐπιθυμίαι του. Ἐτσι, οἱ ἄνθρωποι ἐπιδιώκουν τὶς ὑλικὲς ἀπολαύσεις, τὴν θαλπωρὴν τοῦ πλούτου, τὴν μέθη τῆς δόξας. Ἀλλὰ ὅλων αὐτῶν ἡ κτήσις δὲν ἐξαρτᾶται ἀπὸ αὐτοὺς ἢ τοῦλάχιστον μόνον ἀπὸ αὐτοὺς· συνδέεται περισσότερο μὲ ἐξωτερικὰ γεγονότα ποὺ φέρνει ἡ τύχη καὶ ὁ χρόνος. Ἡ σοφία τῆς ἀρετῆς λοιπὸν δημιουργεῖ στὸν ἄνθρωπον τὴν ἀξίωσιν νὰ καταργήσῃ τὶς ἀνάγκες καὶ τὶς ἐπιθυμίας αὐτῆς, ποὺ τὸν σκλαβώνουν καὶ τὸν κάνουν δοῦλον τῆς τυφλῆς εἰμαρμένης. Μόνον ὅταν καταπνίξῃ τὰ πάθη καὶ τὶς ἐπιθυμίας καὶ φθάσῃ ἔτσι σὲ μιὰ κατάστασιν, ποὺ τίποτε δὲ χρειάζεται, τίποτε δὲν ἐπιθυμεῖ, ὅταν ἔτσι ὅλη ἡ ἐνέργεια τῆς ζωῆς του στραφῇ πρὸς ἓνα σκοπόν, στὸ μόνον ποὺ σὲ κάθε στιγμὴν μπορεῖ νὰ πραγματοποιηθῇ, ὅταν στραφῇ δηλαδὴ στὴν ἴδια τὴν πνευματικὴν καὶ ψυχικὴν ἐνέργειαν καὶ ἐπιτύχῃ αὐτὴν νὰ κυριαρχήσῃ, τότε μόνον ἔχει πᾶν πάρει ὁ ἄνθρωπος τὸ δρόμον τῆς ἀρετῆς, τὸ δρόμον ποὺ τὸν ὀδηγεῖ πρὸς τὴν εὐδαιμονίαν. Τότε θὰ εἶναι ἕτοιμος νὰ ἀντιμετωπίσῃ κάθε κακοτυχίαν καὶ κάθε στέρησιν· γιὰ τί τίποτε δὲν ἐπιθυμεῖ τὸ ἐξωτερικόν, τὸ χρονικόν, τὸ τυχαῖον, τίποτε τοῦ κόσμου καὶ τῆς ζωῆς· τὸ μόνον ποὺ θέλει εἶναι ἡ ὀρθὴ στάσις τῆς ἴδιας τῆς ψυχῆς, ποὺ ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸν ἴδιον τὸν ἑαυτό του. Ἐτσι ἔχει καταστρέψει κάθε ἐξωτερικὸν ἀντικείμενον ἐπιθυμίας, ποὺ θὰ μπορούσε καὶ

νά τοῦ γίνῃ πηγὴ στέρησης καὶ αἰτία κακοτυχίας. Ρώτησαν κάποτε τὸν Διογένη, σὲ τί τὸν ὠφέλησε ἡ φιλοσοφία. Καὶ ἐκεῖνος εἶπε· «Εἰ καὶ μηδὲν ἄλλο, τὸ γοῦν πρὸς πᾶσαν τύχην παρεσκευάσθαι». (Διογ. Λαερτ. 6 § 63.) Ἡ φιλοσοφία διδάσκει στὴν ψυχὴ τὴ στάση ποὺ πρέπει νὰ κρατήσῃ σὲ κάθε χτύπημα τῆς μοίρας. Ὅποιος ἔχει τὴν ἀρμόζουσαν αὐτῇ στάση, ἔχει τὴν ἀρετὴ καὶ τὴν εὐδαιμονία. Γιατὶ τοῦ εἶναι ἀνύπαρκτη κάθε ἐπιθυμία καί, ἔτσι, ἀδύνατη κάθε στέρηση. Εἶναι ἐλεύθερος ἀπὸ ὅλα. Θέλει νὰ κυβερνᾷ αὐτοκυρίαρχα τὸ μόνο δικό του, τὴν ψυχὴ του. Καὶ αὐτὸ τὸ ἔχει.

Ἡ ἐπιστροφή στὴ φύση.— Ἀλλὰ γιὰ νὰ τὸ ἔχη, πρέπει νὰ πετάξῃ πρὶν μὲ τὴ θέλησή του κάθε τι ποὺ τὸν συνδέει μὲ τὸν ἔξω κόσμον. Τὸν πλοῦτο γιὰτί νὰ τὸν ἐπιθυμήσῃ, ἀφοῦ ὅλα τὰ ὠφέλη ποὺ φέρνει δὲν τὰ χρειάζεται; Ἀλλὰ καὶ ἡ δόξα εἶναι «κουβεντολόι τῶν τρελλῶν». Ἀλλωστε «ἡ ἀληθινὴ δόξα ἀξίζει μόνον σὲ κείνους ποὺ τὴν περιφρόνησαν». Ὁ θάνατος πάλι, ποὺ τόσο μᾶς σκλαβώνει τὴν ψυχὴ, «μιά φορά ἀνήθικος δὲν εἶναι, καὶ μιά ποὺ δὲν εἶναι ἀνήθικος, δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι κακός». Τὸ χειρότερο κακὸ εἶναι ἡ ἀνάγκη ἢ δυνατώτερη ἀπὸ μᾶς· ἡ ἐπιθυμία τῆς ἡδονῆς, ποὺ καταντᾷ τὸν ἄνθρωπον ἄβουλο, ἀνελεύθερο, δοῦλο. Ἀντίθετα τὸ μεγαλύτερο καλὸ εἶναι ἡ ἀσκήσις τῆς ψυχῆς καὶ ἡ ἀσκήσις τοῦ σώματος, ὥστε ποτὲ νὰ μὴν ἔχουν περιττὰς ἐπιθυμίες. Ἐτσι πρωτοεμφανίζεται στὴν ἱστορία ὁ ἀσκητισμὸς, ποὺ πρὸς τὸ παρὸν εἶναι ἐκούσια στέρηση ἀπὸ κάθε τι, ποὺ δὲν εἶναι ἀπαραίτητο γιὰ τὴ διατήρησις τῆς σωματικῆς καὶ τῆς ψυχικῆς ὑπαρξῆς. Ὑστερα, στοὺς πρώτους χριστιανικοὺς χρόνους, δὲν ἔγινε ὁ ἀσκητισμὸς μόνον περιορισμὸς τοῦ ἀνθρώπου στὶς φυσικὰς του ἀνάγκας, ἀλλὰ ἔγινε καὶ καταπολέμησις τῶν φυσικῶν του ἀναγκῶν, ἔγινε ἐχθρότητα τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὴ φύσιν καὶ πρὸς τίς ἀνάγκας τῆς.

Αὐτὴ ὅμως ἡ ἀρνητικὴ στάσις τῶν κυνικῶν μπροστὰ σὲ κάθε τι ποὺ πάει νὰ δέσῃ τὸν ἄνθρωπον μὲ τὸ γύρω του κόσμον, ὁ περιορισμὸς αὐτὸς στὸ ἐλάχιστον δυνατὸ τῶν ἀναγκῶν συντελεῖται, ὅπως πιστεύουν, μὲ τὸ ξαναγύρισμα τοῦ ἀνθρώπου στὴ ζωικὴ του φύσιν. Τὸ ξαναγύρισμα στὴ φύσιν ἔγινε τότε σημεῖον τοῦ κυνισμοῦ· καὶ ἔκτοτε ἀπὸ καιρὸ σὲ καιρὸ ξαναβρίσκονται πολλοὶ ποὺ νοσταλγοῦν αὐτὴν τὴ φυσικότητα, καὶ ποὺ τὴν θεωροῦν σὰν τὸ μόνο πλαίσιον τῆς εὐδαιμονίας. Δύο χιλιάδες χρόνια ἀργότερα, ὅσο καὶ ἂν μὲ πολὺ διαφορετικὸν τρόπο, τὸ ξαναγύρισμα στὴ φύσιν τὸ ξανακήρυξε στοὺς εὐρωπαίους ὁ Rousseau.

Ἀντίθεσις στὸν πολιτισμὸν.— Αὐτὴ ὅμως ἡ ἔξαρσις τῆς φύσεως, ἡ τάσις νὰ καταλάβῃ ἡ φύσις ὀλόκληρην τὴν ζωὴν, σημαίνει ἀρνήσις

καὶ ἄγνοια ὄλων τῶν στοιχείων ποὺ ἀκριβῶς μᾶς χῶρισαν ἀπὸ τὴν φύση, σημαίνει ἄρνηση τῆς ἱστορίας καὶ τοῦ πολιτισμοῦ. Γι' αὐτὸ εἶναι οἱ κυνικοὶ ἐχθροὶ τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῶν ἀγαθῶν του. Θέλοντας νὰ ἀπορρίψουν ὅλες τὶς ἀτέλειες, ποὺ σέρνει μαζί του ὁ πολιτισμός, δὲν ἐδίστασαν νὰ ἀπορρίψουν καὶ τὸν πολιτισμὸ τὸν ἴδιο. Καὶ τὴν ἐπιστήμη ἀρνοῦνται· δὲν δέχονται παρὰ ἐκείνη ποὺ ὀδηγεῖ στὴν αὐτοκυριαρχία τῆς ψυχῆς. Κάθε ἄλλη εἶναι μάταιη. Καὶ ἡ τέχνη τοὺς εἶναι ξένη. Τῆς ἀγάπης οἱ δεσμοὶ τοὺς εἶναι βάρος. Τὰ ἀγαθὰ τῆς κοινωνικῆς ζωῆς, ὅσα ρητὰ δὲν τὰ πολεμοῦν, τοὺς εἶναι ἀδιάφορα. Τὴν ἐθιμοτυπία τῆς κοινωνίας, ποὺ τὶς φυσικὲς πράξεις καὶ τὴ φυσικὴ γύμνια τὶς καλύπτει μὲ τὸ πέπλο τῆς ντροπῆς καὶ τῆς εὐπρέπειας, μὲ τοὺς κοινωνικοὺς τύπους, τὴν ἐξευτελίζουν καὶ μάλιστα ὅσο μποροῦν πιὸ ἐπιδεικτικὰ. Καί, γι' αὐτὸ, ὡς κυνικοὶ χαρακτηρίζονται ὅσοι ζοῦν μὲ τὴν ἀναίδεια τοῦ σκύλου.

Ἀντίθεση στὴν πολιτεία.— Ἔτσι καὶ ἡ πολιτεία καὶ οἱ νόμοι τῆς, δημιουργήματα τοῦ πολιτισμοῦ, δὲν μποροῦν νὰ ἰσχύσουν σὰν φραγμοὶ ἑτερόνομοι γιὰ τὸν φιλόσοφο, ποὺ εἶναι ἄνθρωπος αὐτοκυριαρχημένος καὶ ποὺ ἀρνεῖται τὸν πολιτισμὸ. Ὁ φιλόσοφος δὲν ξέρει παρὰ τὸ νόμο ποὺ θέτει ἡ γνώση. «Τὸν σοφὸν οὐ κατὰ τοὺς κειμένους νόμους πολιτεύεσθαι, ἀλλὰ κατὰ τὸν τῆς ἀρετῆς», λέει ὁ Ἀντισθένης. (Διογ. Λαερτ. VI, 1 § 11). Καὶ εἶναι αὐτὸς ὁ νόμος ἔκφραση τῶν φυσικῶν σχέσεων τῶν ἀνθρώπων, γιατί πηγάζει μόνον ἀπὸ τὴν φιλοσοφικὴ σκέψη, ποὺ ἀκριβῶς σὲ αὐτὴ τὴν φυσικὴ κατάσταση πάντα ὀδηγεῖ. Ἐνα δίκαιο ὑψηλότερο ἀπὸ τὸ θετικὸ δίκαιο, ἓνα φυσικὸ δίκαιο ἰσχύει γιὰ τὸν φιλόσοφο καὶ τίποτε ἄλλο. Αὐτὸ ὅμως τὸ δίκαιο δὲν τὸ θέτουν οἱ πολιτεῖες. Πηγάζει ἀπὸ τὴ φύση τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἰσχύει καὶ ἀντίθετα πρὸς ὅ,τι ὀρίζουν οἱ πολιτεῖες καὶ ὑπάρχει παντοῦ ὅπου ὑπάρχουν ἄνθρωποι· τοὺς ἐντάσσει ὅλους σὲ μιὰ κοινωνία καὶ τοὺς ὑπάγει σὲ μιὰ τάξη· «μόνην ὀρθὴν πολιτείαν εἶναι τὴν ἐν κόσμῳ». (Διογ. Λαερτ. VI, 2 § 72). Καὶ ἔτσι, μὲ τὴν ἄρνηση τῆς θετικῆς πολιτείας, προχωροῦμε στὸν κοσμοπολιτισμὸ, ἰδεολογία ποὺ γιὰ πρώτη φορὰ ἐμφανίζεται στὴν ἀρχαία Ἑλλάδα μὲ τοὺς κυνικοὺς.

Ἡ ἀδιαφορία γιὰ τὴ ζωὴ τῆς κοινωνίας καὶ τῆς πολιτείας ἀπομονώνει τὸν κυνικὸ φιλόσοφο καὶ τὸν κάνει ἀτομικότητα ξένη πρὸς τὴν ψυχικὴ καὶ πνευματικὴ ζωὴ τοῦ λαοῦ του. Τὸν ξεχωρίζει καὶ τὸν ἀντιθέτει στοὺς πολλούς. Ὁ κυνικὸς μάλιστα περιφρονεῖ τοὺς πολλούς. Ξέρει ὅτι ἡ ἀληθινὴ σοφία εἶναι κτῆμα τῶν ὀλίγων. Καὶ ἐπιδεικνύει μὲ ὑπεροψία τὴν ἀπόσταση, ποὺ τὸν χωρίζει ἀπὸ τὸν κοινὸν ἄνθρωπο, αὐτὸν μὲ τὴν πειθαρχημένην ἀρετὴ του, ποὺ

ἔχει καταπνίξει κάθε πάθος, κάθε ἀνάγκη. Ὁ Σωκράτης ποτέ δὲν ὑπερηφανεύθηκε γιὰ ὅ,τι τὸν ξεχώριζε ἀπὸ τοὺς πολλοὺς. Ἀπλός, λιτὸς ζοῦσε σὰν τοὺς ἄλλους θνητοὺς καὶ ἦταν κατὰ βάθος ἐλεύθερος ἀπὸ κάθε ἀνθρώπινη ἀδυναμία καὶ μάλιστα ἀπὸ τὴν χειρότερη, πού μπορεῖ νὰ ἔχη ὁ πνευματικὸς ἄνθρωπος, ἀπὸ αὐτὴν πού βαραίνει καὶ τοὺς κυνικοὺς, ἀπὸ τὸν ναρκισσισμό γιὰ τὴν ἠθικὴν ὑπεροχὴ τους, ἀπὸ τὴν αὐταρέσκεια τῆς ἀρετῆς.

III

Ἡ ἡδονὴ ὡς ἀγαθόν.— Στὴν Κυρήνη, τὴν πλούσια ἑλληνικὴ πόλη τῆς Ἀφρικῆς, ἔδρυσεν ὁ Ἀρίστιππος τὴν ἄλλη σημαντικὴ σωκρατικὴ σχολή. Γύρω του φιλοσοφικὰ ἔδρασαν ἡ κόρη του Ἀρέτη καὶ ὁ γιὸς της Ἀρίστιππος. Ἄλλοι κυρηναῖκοι εἶναι ὁ Θεόδωρος, ὁ Ἡγησίας, ὁ Ἀννίκερις. Ἡ σχολή, διασπασμένη, φαίνεται νὰ ζῆ ὡς τὸν τρίτο π. Χ. αἰῶνα, ὅποτε συγχωνεύεται πιά μὲ τοὺς ἐπικουρεῖους.

Καὶ ἀπὸ τὸν Ἀρίστιππο ἀναγνωρίζεται ἡ ὑπαρξὴ τοῦ ἀντικειμενικὰ ἀγαθοῦ καὶ ἡ ταυτότητά του μὲ τὴν εὐδαιμονία. Καὶ γι' αὐτὸν ἡ ἀρετὴ εἶναι γνώση καὶ ἐπιστήμη τῆς πράξης, καὶ ἐνάρετη εἶναι ἡ πνευματικὰ κυριαρχημένη πράξη, πού μόνη φέρνει στὴν εὐδαιμονία. Ἀλλὰ εἶναι ἐντελῶς ἰδιότυπο τὸ συγκεκριμένο περιεχόμενο τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τῆς εὐδαιμονίας γιὰ τὸν Ἀρίστιππο καὶ γενικὰ γιὰ τοὺς κυρηναῖκοὺς.

Ὁ Ἀρίστιππος σὲ αὐτὸ τὸ σημεῖο ἔχει ὀδηγὸ τὸν Πρωταγόρα. Δέχεται ὅτι ὅλη ἡ ψυχικὴ μας ζωὴ στηρίζεται στὶς αἰσθήσεις καὶ ὅτι δὲν πλησιάζομε τὰ πράγματα παρὰ μὲ ὅ,τι μᾶς δίνουν οἱ αἰσθήσεις. Μὲ τὰ πράγματα μᾶς συνδέουν μερικοὶ ἐρεθισμοὶ τῶν αἰσθητηρίων μας καὶ ἀντίστροφα κάθε μας ἐνέργεια ἀναλύεται τελικὰ σὲ αἰσθήσεις. Ἔτσι τὸ καλύτερο γιὰ μᾶς εἶναι τὸ καλύτερο γιὰ τίς αἰσθήσεις μας.

Καλύτερο ὅμως γι' αὐτὲς εἶναι ἡ ἡδονή. Συνακόλουθα καὶ γιὰ μᾶς τὸ καλύτερο εἶναι ἡ ἡδονή. Ἀγαθὸ λοιπὸν εἶναι ὅ,τι μᾶς δίνει ἡδονή. Καὶ μόνη εὐδαιμονία εἶναι ἡ ἡδονή, πού τὴ δίνει ἡ ἄμεση ἱκανοποίηση τῆς ἐπιθυμίας. Ἔτσι καὶ ἡ ἀρετὴ δὲν εἶναι ἄλλο παρὰ ἡ ἱκανότητα πρὸς ἡδονήν. Ὅσο πιὸ ἐντατικὴ ἡ ἡδονή, τόσο πιὸ βαθειὰ καὶ ἡ εὐδαιμονία. Ἡ ἐντασι τῆς ἡδονῆς ὅμως εἶναι μεγαλύτερη στὴν αἰσθησιακὴν ἀπόλαυση, στὴν ἄμεση ἀπόλαυση τῆς στιγμῆς. Γι' αὐτὸ ἔχει ἡ ἡδονὴ τῆς στιγμῆς τὴ μεγαλύτερη ἀξία. Τὸ παρελθὸν δὲν ὑπάρχει πιά, τὸ μέλλον δὲν ὑπάρχει ἀκόμη καὶ τὸ

παρελθόν και τὸ μέλλον δὲν εἶναι δικά μας. Δικὴ μας εἶναι μόνον ἡ στιγμή πού ζοῦμε και γι' αὐτὸ πρέπει νὰ τὴν ζήσωμε ὅσο πιὸ ἔντονα μπορούμε, ὅσο πιὸ ἡδονικά τὸ κατορθώσωμε. (Διογ. Λαερτ. II 86-90).

Ἡ σοφία τῆς ἡδονῆς.— Ἡ ἀπόλαυση ὅμως αὐτὴ δὲν εἶναι εὐκόλο ἔργο τοῦ καθενός. Ὁ ἀληθινὸς ἡδονιστὴς πρέπει νὰ ξέρη νὰ διαλέγη ἐκείνη τὴν ἀπόλαυση, πού δίνει τὴν περισσότερη ἡδονή, ἀλλὰ και φέρνει τὸ λιγώτερο πόνο. Γι' αὐτὸ πρέπει και νὰ αὐτοκυριαρχῆται ὁ ἡδονιστὴς, νὰ μὴν παρασύρεται δῶθε και κεῖθε, τυχαῖα και μοιραῖα. Πρέπει νὰ κρατᾶ τὰ ἡνία τοῦ ἑαυτοῦ του, ἀλλὰ και νὰ ξέρη και τὰ χρονικά του ὅρια και τὸν τρόπο πού θὰ ρυθμίση τὴν ἡδονικὴ του ζωὴ. Ἀλλοιῶς ἡ ἡδονὴ θὰ χάση τὴν ἔντασή της, συνακόλουθα τὴν ἀξία της, τὴν ὑπαρξή της· θὰ γίνη πόνος. Γιὰ ὅλα αὐτὰ χρειάζεται γνώση, σοφία. Γιὰ τὴν ἡδονή, σὰν ἔργο τῆς ἀρετῆς, χρειάζεται ἡ καθαρὰ σωκρατικὴ ἀρχὴ τῆς ἡνιοχείας τοῦ πνεύματος. Ἔτσι ἀληθινοὶ ἡδονιστὲς μπορούν νὰ εἶναι μόνον οἱ πνευματικοὶ ἄνθρωποι. Γιατὶ μόνον αὐτοί, μόνον οἱ φιλόσοφοι εἶναι κύριοι τοῦ ἑαυτοῦ των· και ἡ ἡδονὴ τους εἶναι ἄμοιρη ἀπὸ πόνο και βέβαιη. Γιατὶ σὲ αὐτούς δὲ διευθύνει ἡ ἡδονὴ τὸν ἄνθρωπο, ἀλλὰ ὁ ἄνθρωπος τὴν ἡδονή· και τὴν διευθύνει πρὸς τὴν πιὸ καθαρὴ της ὁλοκλήρωση.

Καθὼς βλέπομε, οἱ κυρηναῖκοι δὲν ἦταν κοινοὶ τύποι ἀπολαυσιῶν, πού τοὺς σέρνει ὅ,τι βρεθῆ μπροστά τους και πού ἔτσι φθάνουν τέλος στὴν καταστροφὴ, χωρὶς συχνὰ και νὰ ἔχουν ἐπιτύχει τὴ συνειδητὴν ἀπόλαυση μιᾶς ὑπέρτατης ἡδονῆς. Οἱ κυρηναῖκοι ἔδωσαν στὴν ἡδονὴ πνευματικότητα, τὴν ἔκαναν σκοπὸ συνειδητὸ τῆς φρόνησης και τῆς ἀρετῆς· τῆς ἐμφύσησαν τὴ λεπτότητα τῆς αἰσθητικῆς ψυχῆς τῶν ἀρχαίων και τὸν ἀνθρωπισμὸ τοῦ κλασσικοῦ ἀνθρώπου, πού ἀγαπάει τὴν ὑλικὴ ζωὴ και τὴν ἔντονη χαρὰ τῶν αἰσθήσεων, κυβερνημένη ὅμως ἀπὸ τὸ νοῦ και ἔτσι τοποθετημένη, ὥστε νὰ μένη ἄκρατη, ἔντονη και βέβαιη.

Ἔτσι και ἡ ζωὴ στὴ σφαῖρα τῆς ἡδονῆς μπορεῖ νὰ εἶναι στάση ἀξία, φιλοσοφικὴ. Ἡ αὐτοκυριαρχία μάλιστα μέσα στὴν ἡδονὴ εἶναι πιὸ ἀξία ἀπὸ τὴν ἀρνησὴ τῆς ἡδονῆς, ὅπως τὴν ὑποστηρίζουν οἱ κυνικοί. Εἶναι πιὸ δύσκολο και πιὸ ἀξιο νὰ ζῆ κανεὶς μέσα στοὺς πειρασμούς και νὰ τοὺς δέχεται, ἀλλὰ και νὰ τοὺς διευθύνη κατὰ τὴ θέληση τῆς ὄριμης συνείδησής του, παρὰ νὰ δραπετεύη μπροστά τους και νὰ φεύγη μακριὰ τους σὲ φυσικὲς και ψυχικὲς ἐρήμους. Τέτοια ἦταν ἡ ἡδονιστικὴ θεωρία τῶν κυρηναϊκῶν στὴν πιὸ καθαρὴ της διατύπωση, ὅπως διδάχθηκε στὰ πρῶτα χρόνια τῆς σχολῆς. Ἄργό-

τερα ὁ ἡδονισμὸς τῆς πῆρε τῆ μορφῆ τῆς ἐπικούρειας γαλήνης.

Κυρηναῖκοι καὶ πολιτικὴ.— Ἐχοντας τέτοια κατεύθυνση ἡ φιλοσοφία τῶν κυρηναϊκῶν δὲν μποροῦσε νὰ εἰσφέρει πολλὰ στὴ φιλοσοφία τῆς πολιτείας. Κύριος λόγος ἦταν ὁ ἄκρατος ἀτομισμὸς τῆς. Ἡ σκέψη τῶν κυρηναϊκῶν στρέφεται ἀποκλειστικὰ στὸ πρόβλημα τῆς ἀτομικῆς εὐδαιμονίας· καὶ ἐπιδιώκεται ἡ τέτοια εὐδαιμονία ὄχι ἀντίθετα, καθὼς στοὺς κυνικούς, ἀλλὰ ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴ ζωὴ τῆς ὀλότητος, τῆς κοινωνίας καὶ τῆς πολιτείας. Στὴ συνείδηση τῶν κυρηναϊκῶν ἔχει χάσει τὸ νόημά του ὁ γενικὸς νόμος τῆς κοινωνικῆς ἐνέργειας καὶ μένει ὁ ἀτομικὸς μόνον νόμος, ὁ νόμος τοῦ ἐγώ. Καὶ μόνον ἓνα ὀρίζει αὐτὸς ὁ νόμος, τὴν ἐπιδίωξη τῆς εὐδαιμονίας. Οἱ νόμοι τῆς πολιτείας, ὅταν συγκρούωνται μὲ τὸ νόμο τοῦ ἐγώ, ὅταν ἔρχονται νὰ ἐμποδίσουν τὴν ἐπιδίωξη τῆς ἀτομικῆς εὐδαιμονίας, δὲν ἔχουν καμμιά ἐπιβολή, κανένα κύρος γιὰ τὸν φιλόσοφο. Οἱ ἀνθρώπινοι θεσμοὶ μπορεῖ νὰ εἶναι χρήσιμοι γιὰ τοὺς κοινούς θνητούς, γιὰ τὸν φιλόσοφο εἶναι ἀδιάφοροι. «Ὁ φιλόσοφος ὅπως ζῆ τώρα μὲ τοὺς νόμους, θὰ ζοῦσε καὶ ἂν δὲν ὑπῆρχε κανένας», διακηρύττει ὁ Ἀρίστιππος. (Διογ. Λαερτ. II 68). Αὐτὸ ὅμως δὲν σημαίνει, πὼς ὁ φιλόσοφος δὲν διέπεται ἀπὸ κάποιο νόμο· διέπεται ἀπὸ τὸ νόμο τοῦ λόγου καὶ τῆς φρόνησης. Δέσμευση ὅμως θετικὴ, κοινωνικὴ καὶ πολιτικὴ δὲν γνωρίζει. Ἔτσι καὶ ἡ ἰδέα τῆς πολιτείας τοῦ εἶναι ἀδιάφορη. Ὅπως καὶ ὁ κυνικός, ἔτσι καὶ ὁ κυρηναϊκός, στραμμένος καθὼς εἶναι ἀποκλειστικὰ πρὸς τὸ ἀτομὸ του, στέκεται ἔξω ἀπὸ τὴν πολιτεία. Ἀλλὰ ἐνῶ ὁ κυνικός τὴν ἀρνεῖται, γιὰτὶ εἶναι κοιτίδα καὶ πηγὴ τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῶν ἀγαθῶν του, ὁ κυρηναϊκὸς τὴν ἀρνεῖται γιὰτὶ μπορεῖ νὰ τοῦ γίνῃ ἐμπόδιο στὴν ἄμεση καὶ ἄκρατη ἀπόλαυση αὐτῶν τῶν ἰδίων ἀγαθῶν.

Ἡ κατάληξη τοῦ ἡδονισμοῦ.— Τούτῃ ὅμως ἡ θεωρία τῆς ἄκρατης καὶ ἄμεσης ἡδονῆς ἔχει καὶ μιὰν ἀπροσδόκητη ἀντιστροφή. Ὅταν ξεκινᾷ κανεὶς στὴ ζωὴ μὲ τὴν ἀξίωση τῆς ἀπόλαυσης, μάλιστα κάθε στιγμῆ, δὲν ἀργεῖ νὰ δοκιμάσῃ καὶ βαρειᾶς ἀπογοητεύσεις· δὲν ἀργεῖ νὰ καταλάβῃ, πὼς ἡ ζωὴ οὔτε σὲ αὐτόν, οὔτε σὲ κανένα δὲν μπορεῖ νὰ δώσῃ τὴν ποθητὴ, τὴν ἀκέραιη ἡδονή. Ἔτσι, ἂν σκοπὸς τῆς ζωῆς ἦταν ἡ ἡδονή, τότε ποτὲ δὲν θὰ πετύχαινε ἡ ζωὴ τὸ σκοπὸ τῆς. Θὰ καταντοῦσε ὀλόκληρη μιὰ μάταιη προσπάθεια καὶ ὁ κόσμος ἓνα πρωταρχικὸ λάθος. Ὁ συνειδητὸς ἄνθρωπος, πού θὰ γύρευε τὴν ἡδονή, δὲν θὰ συναντοῦσε παρὰ τὸν ἀπέραντο πόνον. Γιὰ τὸν ἡδονιστὴ ὅμως ὁ πόνος εἶναι τὸ χειρότερο κακό, κάτι πού πρέπει νὰ τὸ ἀποφύγῃ, γιὰτὶ εἶναι ἀκριβῶς ἡ ἀντίθεση τῆς ἡδονῆς. Πρέπει ὅμως τότε καὶ τὴ ζωὴ τὴν ἴδια νὰ τὴν ἀποφύγῃ, ἀφοῦ εἶναι γε-

μάτη πόνους. Ἡ λύση ἔτσι φαίνεται νὰ βρίσκεται μόνον στὴ φυγὴ πρὸς τὸ θάνατο. Ἐκεῖ φθάνει στὸ τέλος ὁ ἡδονιστής, ὁ συνεπής μὲ τὸν ἑαυτὸν του. Καὶ αὐτὰ κατέληξε νὰ διδάσκη ὁ Ἡγησίας, ἓνας ἀπὸ τοὺς νεώτερους κυρηναῖκούς. Καὶ δίδασκε μὲ τόση πειθῶ τὴ λύση τοῦ θανάτου, πού οἱ κατοπινοὶ τοῦ ἔδωσαν τὴν προσωυμία τοῦ πεισιθάνατου. Ὁ ἄκρατος εὐδαιμονισμὸς ἔχει, ἔτσι, τέρμα λογικὸ τὸν ἄκρατο πεσιμισμὸ. Σὲ κάθε ἡδονὴ κρύβεται πάντοτε τὸ σπέρμα τοῦ θανάτου.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΝΗΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Η'.

Η ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΤΟΠΟΘΕΤΗΣΗ ΤΟΥ ΠΛΑΤΩΝΟΣ

Ἵποκειμενική καὶ ἀντικειμενική φιλοσοφία.— Τὸ ἔργο τῆς φιλοσοφίας ἦταν καὶ θὰ εἶναι πάντοτε νὰ κατακτήσῃ πνευματικά, νὰ συλλάβῃ θεωρητικὰ τὴν ὁλότητα τοῦ κόσμου στὴν πιὸ πλατεῖα ἔννοια αὐτῆς τῆς ἔκφρασης. Οἱ φιλόσοφοι τῆς κοσμολογικῆς περιόδου εἶδαν τὸ ὅλον αὐτὸ τοῦ κόσμου σὰν κάτι ποὺ βρίσκεται ἔξω ἀπὸ μᾶς, μόνον σὰν ἓνα ἀντικείμενο θεωρίας. Ἄγνόησαν ὅμως ἔτσι τὸ «ἕτερον», τὸ ἀντίστοιχο τοῦ ἀντικειμένου, τὸ ὑποκείμενο ποὺ θεωρεῖ. Ἄγνόησαν τὴν ἐσωτερικὴ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου, τὸν ἄνθρωπο. Ἐπειτα ἤρθαν οἱ σοφιστὲς καὶ ἀνακάλυψαν τὸν ἄνθρωπο σὰν ὑποκείμενο. Ἐθεσαν ὅμως μὲ τέτοιον τρόπο τὸ ὑποκείμενο, ποὺ οὐσιαστικὰ θρυμμάτισαν καὶ ἔξαφάνισαν τὸ ἀντικείμενο. Χάθηκε ἔτσι τὸ κάτι ποὺ γιὰ τὸ ὑποκείμενο ὑπάρχει, ποὺ στέκεται ἀντίκρυ του, ποὺ τοῦ εἶναι ἀντικείμενο. Ὅ,τι γιὰ τὸν ἓνα εἶναι κάτι, γιὰ τὸν ἄλλο δὲν εἶναι. Οἱ πρῶτοι φιλόσοφοι εἶχαν ἀπορροφήσει τὸ ὑποκείμενο μέσα στὸ ἀντικειμενικὸ στοιχεῖο, οἱ σοφιστὲς ἔπειτα ἀπορρόφησαν τὸ ἀντικείμενο μέσα στὸ ὑποκειμενικὸ στοιχεῖο. Ἐτσι μονόπλευρη ἦταν ἡ στάση καὶ τῶν πρώτων καὶ τῶν δευτέρων. Φάνηκε τῇ στιγμῇ ἐκείνῃ τῆς ἱστορίας σὰ νὰ μὴν ὑπάρχουν παρὰ μόνον οἱ δύο ἀκραῖες αὐτὲς λύσεις. Ἡ πηγαίνοντας πρὸς τὸ ἀντικείμενο, θὰ ἀφήσωμε τὸ ὑποκειμενικὸ στοιχεῖο, θὰ χάσωμε τὸν ἐσωτερικὸν κόσμο, τὴ συνείδηση τοῦ ἀνθρώπου, τὸν ἄνθρωπο, ἢ πηγαίνοντας πρὸς τὸ ὑποκείμενο, θὰ ἀφήσωμε τὸ ἀντικειμενικὸ στοιχεῖο, τὸν ἔξω κόσμο, σὰν γενικὸ ἀντικείμενο θεωρίας, καὶ τότε θὰ μείνωμε μόνοι μὲ τὸ ἐγώ μας. Καὶ στὴ μιὰ καὶ στὴν ἄλλην ἐκδοχὴ χάνομε κάτι ἀπέραντο. Εἶναι τὸ μεγάλο δίλημμα τῆς φιλοσοφίας, ποὺ φαίνεται πὼς προεκτείνεται ἀκόμη καὶ στὴν ἐποχὴ μας. Ἀπὸ τὴ μιὰ προβάλλουν οἱ λεγόμενες θετικές, ἐμπειρικές λύσεις, ποὺ δουλεύονται μὲ μόνον τὸ ἀντικειμενικὸ στοιχεῖο καὶ ἀγνοοῦν τὸ ὑποκείμενο ὡς ἀρχὴ γνώσης καὶ πράξης, ὡς ἀτομικότητα, ὡς προσωπικότητα. Στὸ ἐπίπεδον αὐτὸ κινουῦνται οἱ θετικὲς ἐπιστῆμες, ὅταν πᾶνε νὰ φιλοσοφήσουν, ἢ θετι-

κιστική φιλοσοφία, όλες οι ψυχολογιστικές ἐρμηνείες τῆς ἱστορίας καὶ τῆς ζωῆς. Ἀπὸ τὴν ἄλλη ὀρθώνονται οἱ πιά μεγαλόπρεπες ἐξάρσεις τῆς ὑποκειμενικότητας. Παραδείγματα ἀφθονα ὑπάρχουν· ὁ Kierkegaard, ὁ Nietzsche, στὰ χρόνια μας ὁ Jaspers, ὁ Heidegger, ὁ Sartre καὶ ἄλλοι πολλοί. Σὲ αὐτὸ τὸ δίλημμα μέσα παραδέρνουν σήμερα ἀκόμη ἀκατατόπιστες οἱ πολλές συνειδήσεις. Εἶναι οἱ ἄνθρωποι ἀδύναμοι νὰ ἀντισταθοῦν στὴ μιὰ ἢ στὴν ἄλλην ἀκρότητα. Ἔτσι, οἱ πιδ πολλοὶ καταλήγουν σὲ ἀκραῖες λύσεις.

Σύνθεση τῶν δύο.— Ὅμως γιὰ νὰ μπορέσωμε νὰ φθάσωμε στὴν ὀλοκλήρωση τῆς πνευματικῆς ζωῆς, πρέπει νὰ ὑπερβοῦμε τὸ δίλημμα τοῦτο καὶ νὰ πραγματοποιήσωμε τὴ σύνθεση τῶν δυὸ ἀντίρροπων στοιχείων, τοῦ ἀντικειμενικοῦ καὶ τοῦ ὑποκειμενικοῦ. Ἡ τέτοια σύνθεση ἀποτελεῖ τὸ βαθύτερο αἶτημα τῆς ἀνθρώπινης συνειδήσεως καὶ τὸ πρῶτο αἶτημα τῆς φιλοσοφίας. Πάντα βέβαια, καὶ τότε καὶ τώρα, ἓνα τέτοιο αἶτημα φαίνεται ἀνέφικτο. Ἀλλὰ φαίνεται μόνον. Φαίνεται στὶς ἀφιλοσόφητες καὶ στὶς ἄπιστες ψυχές—ποὺ τόσο ἀφθονοῦν—σὰν νὰ μὴν μπορεῖ νὰ εἴμαστε παρὰ ἢ ὑποκειμενικοὶ ἢ ἀντικειμενικοί. Καὶ ἔτσι γεννιέται καὶ ἡ ἀμφιβολία σὲ αὐτὲς τίς ψυχές, ἂν εἶναι δυνατὴ ἡ ἐνότητα τοῦ πνεύματος καὶ ἡ ἀκεραίωση τῆς ψυχῆς.

Καὶ ὅμως ἡ ἀμφιβολία γιὰ τὴν ἀρμονικὴν ἐνότητα τοῦ παντός δὲν ἀντέχει σὲ αὐστηρότερη κριτικὴ. Διαψεύδεται ἀπὸ τὴν ἴδια τὴ σκέψη, ποὺ σφαλερὰ ὀδηγημένη τὴ γεννᾷ. Ὑπάρχει κάποιον σημεῖον, ὅπου ὑποκειμενικὸς καὶ ἀντικειμενικὸς κόσμος ἐνώνονται καὶ εἶναι τὸ σημεῖον αὐτό, ἀκριβῶς, ἡ σκέψη. Ἡ σκέψη εἶναι βέβαια λειτουργία τοῦ ὑποκειμένου, εἶναι γέννημα τοῦ ὑποκειμένου. Ἀλλὰ ἡ σκέψη ἔχει καὶ ἀντικειμενικὴν ἰσχύ· τὸ νόημά της ἰσχύει, ὑπάρχει ὡς ἀλήθεια γιὰ ὅλους, καὶ ἀνεξάρτητα ἀπὸ ὅλους, ἀπὸ ὅλα τὰ διάφορα ὑποκείμενα· ἡ σκέψη δηλαδὴ ἔχει ἀντικειμενικότητα. Ἔτσι βρίσκομε συντελεσμένη στὴ σκέψη τὴν θαυμαστὴν αὐτὴν ἐνωση τοῦ ὑποκειμενικοῦ καὶ τοῦ ἀντικειμενικοῦ στοιχείου. Στὴ σκέψη ἐνώνεται τὸ ἐγώ, ἡ συνείδηση ποὺ θεωρεῖ, μὲ τὸ περιεχόμενο τῆς συνείδησης, μὲ αὐτὸ ποὺ θεωρεῖται· τὸ ὑποκείμενο τῆς σκέψεως καὶ τὸ ἀντικείμενο ποὺ εἶναι γέννημά της. Ἡ σκέψη εἶναι σύνθεση τοῦ ὑποκειμενικοῦ καὶ τοῦ ἀντικειμενικοῦ κόσμου· εἶναι μιὰ ἔκφραση, ἓνας τρόπος αὐτοῦ τοῦ ὅλου· εἶναι, ἂν μιλήσωμε φιλοσοφικά, ἡ συνθετικὴ ἀρχὴ τοῦ ὅλου. Μόνον σὲ αὐτὴν τὴ σύνθεση στηρίζεται καὶ δυναμώνει ἡ συνείδηση· μέσα σὲ αὐτὴν ὀρίζεται γνωστικὰ τὸ ἀντικείμενο, ὅπως καὶ τὸ ὑποκείμενο· μέσα σὲ αὐτὴν πραγματοποιεῖται ἡ ὑπερνίκηση κάθε ἀρνήσεως τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς ἀλήθειας καὶ ἡ

διάψευση τῆς δοξασίας τῶν σοφιστῶν, πού ἀγνόησαν τή σύνθεση τῶν δυό στοιχείων. Μέσα σέ αὐτήν τή σύνθεση ἡ σκέψη γίνεται ἔργο θετικό, ἡ γνώση γίνεται ἐπιστήμη.

Ἡ ἐλληνική φιλοσοφία, διαλεκτικά προχωρώντας, ἀφοῦ πέρασε πρῶτα ἀπό τήν ἀντικειμενική φιλοσοφία τῶν κοσμολόγων καί ἔπειτα ἀπό τόν ὑποκειμενισμό τῶν σοφιστῶν, ἔφθασε σέ μιὰ στιγμή ἄρτιας σύνθεσης, σέ μιὰ στιγμή μεγάλη γιά ὅλη τήν ἱστορία τοῦ πνεύματος. Τό πρῶτο βῆμα πρὸς αὐτήν τή στιγμή εἶναι ἔργο τοῦ Σωκράτη. Αὐτός πρῶτος εἶδε τήν ἀνάγκη τῆς σύνθεσης καί πρόσφερε τὰ πρῶτα τῆς στοιχεῖα. Ἀλλά τήν εἶδε πολύ εἰδικά· εἶδε μονάχα τή γνωσιολογική, τήν ἐννοιολογική ὄψη τοῦ προβλήματος καί ἔτσι δέν βρῆκε παρά τή σύνθεση ὑποκειμένου καί ἀντικειμένου στήν ἐννοια. Τό ἔργο ὅμως αὐτό τοῦ Σωκράτη, πού τὸ ἄρχισε μέ τήν πρώτη διατύπωση τῆς ἐννοιας, τὸ θεμελίωσε τελειωτικά, ὄχι μόνον γιά τήν ἐννοια, ἀλλά γιά ὅλο τὸ πνεῦμα, ὁ Πλάτων.

Ὁ ἐρχομὸς τοῦ Πλάτωνος.— «Κάθε πνευματικὸς ἄνθρωπος, ὅταν πλησιάσῃ τήν Ἑλλάδα, αἰσθάνεται σὰν νὰ ἦταν σπίτι του». Ἔτσι ἀρχίζει ὁ Hegel τήν ἱστορία τῆς ἐλληνικῆς φιλοσοφίας. Καί ἀληθινά, ὅλοι οἱ ἄλλοι κόσμοι ἔχουν κάτι τὸ ἀλλοτινόν, κάτι πού τοὺς χωρίζει ἀπὸ τήν καθαρὴ ζωὴ τοῦ πνεύματος, κάτι πού ἀποκλείει τήν ὀλοκλήρωση. Τὸ συναίσθημα ὅμως αὐτὸ τῆς οικειότητος γεννιέται εἰδικώτερα γιά τήν Ἑλλάδα τῶν κλασσικῶν χρόνων, γιά τὰ μεγαλουργὰ πενήντα χρόνια τῆς ἡγεμονίας τῶν Ἀθηναίων. Τότε, γιά πρώτη καί γιά μοναδική φορά στήν ἱστορία, αἰσθάνεται τὸ πνεῦμα, μπροστὰ στὸ τέλειο καί ἁρμονικὸ ἔργο καί στὸν ἰσορροπημένο καί ἀκέραιον ἄνθρωπο, σὰν ἀλήθεια νὰ ἦταν ἐκεῖ στήν Ἑλλάδα, στήν Ἀθήνα, ἡ πατρίδα του, ἡ γῆ του, τὸ σπίτι του. Αὐτοῦ τοῦ ἄρτιου καί ἁμωμου κόσμου τὸ πιὸ καθαρὸ σύμβολο εἶναι ὁ Πλάτων.

Ὅ,τι ἄξιο προηγήθηκε στήν Ἑλλάδα, στὴ γῆ της, στὴ φυσικὴ της ζωὴ, στήν τέχνη, στὴ φιλοσοφία, στήν πολιτικὴ, ὅλα μιὰ θεία πρόνοια σὰν νὰ τὰ ἔχη κατευθύνει καί νὰ τὰ ἔχη συγκλίνει πρὸς ἓνα σημεῖο τοῦ καιροῦ, γιά νὰ ἐτοιμάσῃ ἔτσι, ἀπὸ τήν κράση μύριων πηγῶν, τήν οὐσία τήν πλατωνική, τήν πλατωνικὴ προσωπικότητα. Τὸ καθαρῶτατον ἀπτικὸ αἷμα τοῦ Κόδρου καί τοῦ Σόλωνος ἔρρευσε γιά τίς φλέβες του. Ὅταν γεννιόταν, τὸ στεφάνωμα τῆς Ἀκρόπολης μέ τὰ λαμπρότερα παραδείγματα τῆς κλασσικῆς τέχνης εἶχε κιόλας τελειώσει καί ἐκεῖ ἦταν ἔτοιμη σὰν γι' αὐτὸν ἡ ζωντανὴ διδαχὴ τοῦ κλασσικοῦ κάλλους. Ἡ φιλοσοφία, συγκεντρωμένη στήν Ἀθήνα, εἶχε θέσει ὅλες τίς προϋποθέσεις πού θὰ χρειαζόταν μιὰ καθολικὴ κοσμοθεωρία. Καί ὁ Σωκράτης, ὁ πρόδρομος στὴ γέννηση

τῆς μεγάλης φιλοσοφικῆς ἐποχῆς, στεκόταν ὀκτὼ χρόνια πλάϊ του γιὰ νὰ τοῦ ἀνοίξῃ τὸ δρόμο. Οἱ ἀρχαῖοι φραγμοὶ καὶ δογματισμοὶ ἦταν ἀπὸ χρόνια σπασμένοι. Ἀπὸ τὰ ὑπερκόσμια ἑλευσίνια μυστήρια, πού τόσο βαθιὰ τὸν ἐπηρέασαν, ὡς τὸν πιὸ ἀπλὸ κοινωνικὸ τύπο, ὅλα στέκονταν μπροστά του ὄχι σὰν δόγματα πιά, ἀλλὰ σὰν πνευματικὰ γι' αὐτὸν δοσμένα προβλήματα. Τὸ πλήρωμα τοῦ χρόνου εἶχεν ἔλθει. Τὰ πάντα ἦταν ἔτοιμα γιὰ νὰ παρουσιασθῇ ὁ διαλεχτὸς τῆς μοίρας, πού συνθετικὰ θὰ ἔνωνε καὶ θὰ ἀναδημιουργοῦσε μέσα του καὶ θὰ ἰσορροποῦσε κυριαρχικὰ τὰ τόσα πλούσια καὶ ἀντίρροπα ρεύματα τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος.

Θρησκευτικὸς μύστης, ποιητῆς ἐρωτικὸς καὶ μαζὶ λογοκρατούμενος ἐπιστήμονας καὶ πειθαρχημένος στοχαστής, μαθηματικὸς καὶ μαζὶ ρεμβαστής, θετικὸς καὶ ὀραματιστής, ἄνθρωπος μαζὶ καὶ τῆς θεωρίας καὶ τῆς πράξης, μὲ ὅλες τὶς ἀδυναμίες τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ μαζὶ καὶ ὑπεράνθρωπος. "Ὅλα τὰ στοιχεῖα, πού σήμερα μᾶς φαίνονται ἀντιφατικά, ὅλα συναίρουνται καὶ ἄνετα συνυποτάσσονται κάτω ἀπὸ τὴν πλατωνικὴ προσωπικότητα· ὅλα τὰ ἐκλείνε ἐντὸς του χωρὶς κανένα νὰ καταστρέφῃ τὸ ἄλλο· ὁ καθαρὸς τύπος τοῦ κλασσικοῦ, τοῦ ἰσορροποῦ, τοῦ δίκαιου, τοῦ ἀπολλώνιου ἀνθρώπου.

Στὰ ἐφηβικά του χρόνια ἦταν μονάχα ποιητῆς. Ἐγγραφε διθυράμβους καὶ δράματα. Καὶ ξαφνικὰ στὰ δέκα ἐννιά ἢ στὰ εἴκοσι χρόνια του συναντᾷ τὸν Σωκράτη, πού τὸν συνεπαίρνει καὶ τὸν βάζει σὲ ἐπαφὴ οὐσιαστικὴ μὲ τὸν θεωρητικὸ λόγον καὶ τοῦ φανερῶνει τὴν γοητεία τῆς λογικῆς καὶ τῆς ἠθικῆς πειθαρχίας. Τότε θὰ προκλήθηκε βέβαια κάποιος ἐσωτερικὸς ἀγώνας μέσα του, μιὰ πρώτη τραγικὴ διάσταση· συγκρούσθηκε τὸ λυρικό του πάθος, ὁ ποιητικὸς του ἐνθουσιασμὸς μὲ τὴν ψυχρὴ, τὴ στεγνὴ συλλογιστικὴ τοῦ νηφάλιου Σωκράτη· συγκρούσθηκε ἡ ποιητικὴ μὲ τὴν φιλοσοφικὴ θεὰ τῆς ζωῆς. Ποιὸ μέσα στὰ δυὸ αὐτὰ αἰτήματα θὰ πάρῃ τὴν πρώτη θέσιν στὴ ζωὴ του;

Τὴν ἐπικράτηση τῆς φιλοσοφίας στὴ ζωὴ τοῦ Πλάτωνος, γιὰ νὰ μὴ μιλήσωμε γιὰ τὸ ἀστάθμητο ἀτομικὸ στοιχεῖο, πρέπει νὰ τὴν ἀποδώσωμε ἀναμφίβολα καὶ στὴν προσωπικὴν ἐπιβολὴ τοῦ Σωκράτη, στὴν ἀκαταγώνιστη ἠθικὴ γοητεία του, προπάντων ὅμως στὴν ἀνάγκη τῶν καιρῶν. Ἐπιτακτικὰ θέτονταν τότε γιὰ κάθε συνειδητὸν ἄνθρωπον καὶ μὲ τὸν πιὸ ἄμεσο τρόπο τὰ ἠθικὰ καὶ πολιτικὰ προβλήματα. Ἡ Ἀθήνα ξέπεφτε, ταλαιπωρημένη ἀπὸ τὸν πόλεμον· ἡ πολιτικὴ ζωὴ τῆς περνοῦσε κρίση τρομακτικὴ. Οἱ καιροὶ ἦταν δύσκολοι, οἱ καταστροφὲς ἐπικείμενες. Δὲν ὑπῆρχε σχολὴ γιὰ τὴν ἀσκηση τῆς καθαρῆς τέχνης, πού πάντα καὶ τότε ἀκόμη ἔστεκε ἀπὸ τὴ ζωὴ πιὸ

ἀπόμερα, παρά ἢ φιλοσοφία. Ὁ κλασσικὸς Ἕλληνας, πού ἡ ζωὴ του ἦταν ἀρρηκτὰ συνδεδεμένη μὲ τὸ σύνολο, δὲν μποροῦσε νὰ μὴ συζήσῃ τὴ δυστυχία τοῦ συνόλου. Γιὰ πρῶτο του ἔργο δὲν μποροῦσε παρά νὰ θεωρήσῃ τὴν διόρθωση τῶν κοινῶν. Αὐτὸς ἔγινε ὁ πρῶτος πόθος τῆς ζωῆς τοῦ Πλάτωνος, ὅπως ἦταν καὶ τοῦ Σωκράτη. Ἡ διόρθωση ὅμως αὐτὴ ἦταν ἔργο τῆς ἠθικῆς θεωρίας, τῆς φιλοσοφίας περισσότερο, παρά τοῦ ποιητικοῦ λόγου. Γι' αὐτὸ καὶ ὁ Πλάτων, λένε, ἓνα βράδυ ἀναψε μιὰ μεγάλη φωτιὰ καὶ ἔκαψε ὅλο τὸ ποιητικὸ ἔργο τῶν ἐφηβικῶν του χρόνων. Ἡ ποίηση, ὅμως, ἐκεῖ ὅπου ἔχει μιὰ φορά βάλλει τὴ σφραγίδα της, δὲν σβύνεται καὶ δὲν καίγεται. Μετὰ χρόνια πολλά, ἐντελῶς πιά ὄριμος ὁ Πλάτων, στὸ Φαῖδρο, στὸ Συμπόσιο, στὸ Φαίδωνα ἐπλαστούργησε τὶς ποιητικώτερες σελίδες τοῦ παγκόσμιου πεζοῦ λόγου.

Τότε ὅμως, στὰ νιάτα του, εἶχε γίνει ὁ ἴσκιος τοῦ ἀντιποιητικοῦ Σωκράτη, ὡς τὴν ὥρα πιά πού τοὺς χώρισεν ὁ θάνατος. Γι' αὐτὸ καὶ στοὺς πρῶτους του διαλόγους ἔχει συνειδητὰ περιορίσει τὴν καλλιτεχνικὴ του διάθεση. Ἀλλὰ βέβαια ἦταν πολὺ εὐρύτερη καὶ βαθύτερη ἢ ἐπίδραση, πού εἶχαν γιὰ τὸν Πλάτωνα καὶ συνακόλουθα καὶ γιὰ ὅλη τὴν κατοπινὴ ἱστορία τῆς φιλοσοφίας, τὰ χρόνια τῆς μαθητείας του στὸν Σωκράτη. Ὅσο καὶ ἂν προχώρησε ὁ Πλάτων στὶς πιὸ ὑψηλές κατακτήσεις, ἐκπορεύεται ὅμως ἀπὸ τὸν Σωκράτη. Πρὸ πάντων τὸ ὕψος καὶ ἡ γαλήνη, μὲ τὴν ὁποίαν ἀντιμετώπισε τὸ θάνατο, ἔδωσαν στὴ σωκρατικὴ σκέψη, κύρωση καὶ ἱερότητα, στὰ μάτια τοῦ Πλάτωνος. Εἶδε ὁ Πλάτων, ὅτι οἱ σωκρατικὲς θεωρίες δὲν ἦταν λόγια, μὰ ζωντανές ἀλήθειες, ἀρχές ζωῆς ἄθραυστες. Γι' αὐτὸ καὶ ὡς τὰ πιὸ ὄριμα χρόνια του τὴν ἀνάμνηση τῶν τελευταίων ὥρῶν τοῦ Σωκράτη τὴν περιβάλλει πάντα μὲ εὐλάβεια καὶ συγκίνηση.

Πολιτικὴ δράση καὶ φιλοσοφικὴ διδασκαλία.— Μετὰ τὸν χαμὸ τοῦ διδασκάλου ἡ Ἀθήνα ἦταν ἄδεια γιὰ τὸν Πλάτωνα, ἴσως καὶ ἐπικίνδυνη. Καταφεύγει στὴν ἀρχὴ στὰ Μέγαρα, ὅπου εἶχαν συγκεντρωθῆ καὶ ἄλλοι σωκρατικοί. Οἱ σωκρατικοὶ ὅμως ἔμεναν πίσω ἀπὸ τὸν Σωκράτη, ἐνῶ ὁ Πλάτων ἦταν κιόλας πέρα ἀπὸ αὐτόν. Γι' αὐτὸ σὲ λίγο ξαναγυρίζει στὴν Ἀθήνα. Τώρα πιά ὅμως ἔχει ἀνάγκη νὰ ἀπλώσῃ τὶς γνώσεις του πέρα ἀπὸ τὸ σωκρατικὸ πλαίσιο. Γι' αὐτόν τὸ σκοπὸ ἀρχίζει τότε τὰ μεγάλα του διδακτικὰ ταξίδια. Πηγαίνει στὴν Αἴγυπτο γιὰ νὰ ἐμβαθύνῃ στὰ μυστικὰ τῆς θρησκείας της. Καὶ δὲν ἦταν τυχαία αὐτὴ του ἢ κατεύθυνση· κανένας μεγάλος φιλοσοφικὸς λόγος δὲν ὑπάρχει χωρὶς θρησκευτικὸ βάθος. Ὑστερα βρίσκεται στὴν Κυρήνη καὶ μελετᾷ τὰ μαθηματικά,

πού άσκησαν ξεχωριστήν επίδραση επάνω στη σκέψη του. Τέλος έρχεται στην 'Ιταλιωτική 'Ελλάδα και στη Σικελία, στον Τάραντα κυρίως και στις Συρακοῦσες. Συνδέεται τότε στενά με τους πυθαγορείους, πού ακόμη διατηροῦσαν εκεί ισχυρότατες ενώσεις και διαφωτίζεται και από αυτούς στα μαθηματικά, αλλά και στα ήθικα και πολιτικά προβλήματα. Στις Συρακοῦσες γνωρίζει και τόν Δίωνα και πλέκει μαζί του τόν στενώτερο φιλικό δεσμό τῆς ζωῆς του. 'Ο Δίων, συγγενής τοῦ Διονυσίου τοῦ πρεσβυτέρου, τόν εισηγάγε στην αὐλή του. Γρήγορα ὅμως φανερώθηκε ἡ ἀντιπάθεια τοῦ τυράννου για τόν Πλάτωνα. Τόν παραδίδει σέ ένα σπαρτιάτη πρέσβυ σαν δοῦλο και αὐτός τόν πηγαίνει στην ἀγορά δούλων τῆς Αἴγινας για νά τόν πουλήση. Βρέθηκεν ὅμως εκεί ένας φίλος του κυρηναῖος ὁ 'Αννίκερις, πού τόν ἐξαγόρασε και τόν ἐλευθέρωσε. Ξαναγυρίζει τότε ὁ Πλάτων, περίπου σαράντα ἐτῶν, στην 'Αθήνα. Και για νά ὀργανώσει ἀρτιώτερα τήν παιδαγωγική του δράση, ἀγοράζει ένα κτήμα στους κήπους τοῦ 'Ακαδήμου και ἰδρύει εκεί ὄμιλον ἐπιστημονικό, πού, κατὰ τήν ὀνομασία τῆς τοποθεσίας, ὀνομάσθηκε 'Ακαδήμεια.

Στην 'Ακαδήμεια ὁ Πλάτων δίδαξε, με δυὸ μικρές διακοπές, ὡς τὸ τέλος τῆς ζωῆς του, θίγοντας ὅλα τὰ προβλήματα τοῦ πνεύματος. Με τὴ διδασκαλία του ὅμως δέν ἤθελε νά ἐκπληρώση μόνον έναν ἐπιστημονικό σκοπό. "Ἦθελε νά ἐκπληρώση και τὴ μεγαλύτερη γι' αὐτὸν ἀποστολή τῆς ἠθικῆς και κοινωνικῆς παιδείας τῆς πόλης του και τῆς ἐποχῆς του. Και ἀπὸ παράδοση τῆς γενιᾶς του και ἀπὸ προσωπική του κλίση, κίόλας στα πρῶτα του χρόνια, τὸ ἐνδιαφέρον του στρεφόταν πρὸς τὴν πολιτική. Καθὼς γράφη στην Ζ' ἐπιστολή, πού εἶναι μιὰ ἱστορία τῆς πολιτικῆς ὄψης τῆς ζωῆς του, «εἶλκε δέ με ἡ περὶ τὸ πράττειν τὰ κοινὰ και πολιτικὰ ἐπιθυμία». Συγκρίνοντας ὅμως τίς δυνάμεις του με τῶν πολιτικῶν πραγμάτων τὴν κατάντια, ἀποφάσισε, νέος ακόμη, νά ἀπόσχη ἀπὸ τὴν πολιτική. Και ἀργότερα, καθὼς μᾶς ἐξιστορῆ, «σκοποῦντι δὴ μοι ταῦτα τε και τοὺς ἀνθρώπους, τοὺς πράττοντας τὰ πολιτικά, και τοὺς νόμους γε και ἔθνη, ὅσῳ μᾶλλον διεσκόπουν, ἡλικίας τε εἰς τὸ πρόσθεν προὔβαινον, τοσοῦτῳ χαλεπώτερον ἐφαίνετο ὀρθῶς εἶναι μοι τὰ πολιτικὰ διοικεῖν». "Ο,τι πρὸ πάντων τὸν κάνει διστακτικό, εἶναι ἡ ἔλλειψη ἀληθινῶν ἐταίρων για μιὰν ὀρθὴ πολιτικὴ δράση. 'Αλλὰ ἡ ζωὴ τῆς πολιτείας μένει, και ἀνεξάρτητα ἀπὸ κάθε δράση, τὸ πρῶτο μέλημα τοῦ φιλοσόφου, γιατί ἡ πολιτεία εἶναι ὁ χῶρος, ὅπου ἀποφασίζεται ἡ τύχη και κάθε πνευματικῆς πραγματοποίησης. 'Η στροφή πρὸς τὴν πολιτεία ἦταν πάντα για τόν Πλάτωνα, ὅπως και για τὸ Σωκράτη, ἡ ἠθικὰ ἀναγκαία ὀλοκλήρωση τοῦ φιλοσόφου, ὅπως ἡ φιλο

σοφία και ἡ πνευματικὴ ὀλοκλήρωση ἡ ἀπαραίτητη προϋπόθεση τοῦ ἀληθινοῦ πολιτικοῦ. Τὸ μόνον ὅμως πού τότε πιά, στοὺς δίσεκτους χρόνους, τοῦ ἔμενε νὰ κίνη, ἦταν νὰ ἐτοιμάσῃ μὲ τὴ διδασκαλία του τοὺς ἀληθινοὺς πολιτικούς, νὰ δημιουργήσῃ τὸ φυτώριο τῶν ἀνθρώπων, πού θὰ διοχέτευαν νέον ἦθος στὴν πολιτεία, ρυθμίζοντας οἱ ἴδιοι ἢ κατευθύνοντας μὲ τὴν ἐπίδρασή τους τὴν ἄσκηση τῆς ἐξουσίας, σύμφωνα μὲ τὶς ἀρχές τῆς ἀληθινῆς φιλοσοφίας. Γι' αὐτό, μὲ τὴν παιδαγωγικὴ δράση τῆς Ἀκαδημίας, ἐπεδίωξε ὁ Πλάτων πρὸ πάντων νὰ ὀλοκληρώσῃ πνευματικὰ καὶ ἠθικὰ τοὺς μαθητές του, ἐτοιμάζοντας ἔτσι τὶς μέλλουσες δυνάμεις τῆς ἀληθινῆς πολιτικῆς.

Ἀλλὰ ὅσο καὶ ἂν ἦταν τοῦ Πλάτωνος ἡ ἀπόφαση μελετημένη καὶ ζυγισμένη νὰ μὴν ἀνακατευθῇ προσωπικὰ στὴν πολιτικὴ, μιὰ πού, ὅπως ἤξερε, ἦταν ἀδύνατο στὸν καιρὸ του νὰ εὐδωθῇ μιὰ τέτοια ἀνάμιξη, καιροφυλακτοῦσεν ὅμως στὴν ψυχὴ του πάντοτε βαθὺς ὁ πόθος γιὰ δράση καὶ ἔμενε ἀκοίμητη ἡ φροντίδα του, μήπως χάσῃ καμμιάν εὐκαιρία, πού θὰ ἐπέτρεπε τὴν ἐλπίδα, νὰ πραγματοποιηθῇ τὸ πολιτικὸ του ἰδανικόν. Καὶ καθὼς ἦταν πάντα τόσο ἐντονος ὁ φόβος του, μήπως τοῦ ἀποκαλυφθῇ πὼς ὅλη του ἡ ὕπαρξις ἦταν μόνον θεωρία, κάποτε, παρ' ὅλες τὶς μελετημένες ἐπιφυλάξεις του, τολμώντας τὰ πιὸ παράτολμα, δοκίμασε νὰ ἐφαρμόσῃ τὴν πολιτικὴ του διδασκαλία. Ὄταν ὁ Διονύσιος ὁ νεώτερος, πού μόλις εἶχε γίνει τύραννος, ἔδειξε πὼς ἔχει κάποιες ἀγαθὲς πνευματικὲς καὶ ἠθικὲς κλίσεις, ὁ Δίων καὶ τὸ περιβάλλον του ἐλπίσανε γιὰ μιὰ στιγμή, πὼς θὰ μπορούσαν νὰ τὸν καθοδηγήσουν στὸ δρόμο τῆς ἀληθινῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς πολιτικῆς ἀρετῆς. Καὶ τότε ὁ Δίων προκάλεσε τὴν πρόσκληση τοῦ Πλάτωνος ἀπὸ τὸ Διονύσιο, ὑπολογίζοντας στὴ μεγάλη δύναμη πειθοῦς τοῦ φιλοσόφου. Εἶδε τότε ὁ Πλάτων τὸ ὄραμα τῆς βασιλείας τῶν φιλοσόφων σὰ νὰ πλησιάζῃ τὴν πραγματικότητα. Οἱ περιπέτειες τοῦ Πλάτωνος στὶς Συρακοῦσες τὴ δεύτερη φορά δὲν ἦταν λιγώτερες ἀπὸ τὴν πρώτη. Εἶχε τὴν τύχη νὰ γυρίσῃ ζωντανός· καὶ αὐτὸ εἶναι κιόλας κάτι. Πέρασαν ὅμως ἕξι ἕως ἑπτὰ χρόνια, ὅταν ὁ Πλάτων, ἐξήντα ὀκτὼ χρόνων πιά, ξαναπηγαίνη στὴ Σικελία, γιὰ νὰ δοκιμάσῃ καὶ πάλι νὰ ἐπιβάλλῃ τὶς πολιτικὲς του ἀρχές. Ἦταν αὐτὴ τὴ φορά ἡ ἀλληλεγγύη μὲ τὸν Δίωνα πού τὸν παρακίνησε. Ἴσως ὅμως καὶ κάτι πιὸ προσωπικὸ νὰ τὸν ἔδενε πιά μὲ τὴν πολιτικὴ ζωὴ τῶν Συρακουσῶν. Εἶναι πάντως εὐτύχημα, πού αὐτὲς οἱ δοκιμές του ἔμειναν περιορισμένες. Ἔτσι μπόρεσε νὰ μείνῃ στὴ θέσῃ του καὶ στὸ ἔργο του. Μιὰ νέα περιπέτεια μπορούσε νὰ ματαιώσῃ τὴν συνέχισή του. Στὸ τρίτο ταξίδι του στὴ Σικελία μόλις γλύτωσε ἀπὸ τὸ θάνατο. Οἱ πυθαγόρειοι, πού κυβερνοῦσαν τὸν Τάραντα, ἔστει-

λαν ειδική τριήρη στις Συρακούσες και κατώρθωσαν να τον αποσπάσουν από τα χέρια του Διονυσίου. Έτσι γύρισε στην Αθήνα, όπου απερίσπαστος πια αφιερώθηκε στη διδασκαλία και στη συγγραφή, ως το τέλος της ζωής του, ως τα ογδόντα δύο του χρόνια. Όλη αυτή την τελευταία περίοδο μιὰ βαθειά πικρία χαρακτηρίζει τον Πλάτωνα, όταν αντικρύζει τή ζωή τής πολιτείας και τή σχέση που μπορεί να έχη με αυτήν στην εποχή του ο φιλόσοφος.

Τὰ έργα του Πλάτωνος, περίπου όλα, διασώθηκαν ίσαμε σήμερα. Η μεγάλη τους διάδοση τὰ διατήρησε μέσα στους αιώνες, όπου τόσα άλλα καταποντίσθηκαν. Αν και έχωμε όμως το σύνολο τῶν έργων του, οί δυσκολίες για τήν ἀληθινή και ολοκληρωμένη γνώση τής πλατωνικῆς σκέψης, όσο αναπτύσσεται γύρω της ἡ ἔρευνα, ὅλο και γίνονται μεγαλύτερες. Για να παραμερισθοῦν, κατά τὸ μέτρο τοῦ δυνατοῦ, οί μεγάλες αὐτὲς δυσκολίες και ἔτσι να γίνη πιὸ εὐκολη, πιὸ προσιτὴ ἢ ἐκθεση τής πλατωνικῆς διδασκαλίας, θὰ τήν ἐκφράσωμε μόνον στην πιὸ ολοκληρωμένη της διαμόρφωση, παραβλέποντας τὸ χαρακτηριστικὸ τής πλατωνικῆς σκέψης, πὸ εἶναι ἡ ἀδιάκοπη κίνηση και ἐξέλιξη.